

Rouwen

Romy Verbruggen

Copyright © 2026 Romy Verbruggen.

Alle rechten voorbehouden.

Geen enkel deel van deze publicatie mag worden gereproduceerd, verspreid of verzonden in welke vorm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Eerste editie 2026.

Hoofdstuk 1

De wekker ging zoals altijd om kwart over zeven af.

Luca Meerman lag op zijn rug, met zijn armen langs zijn lichaam, en staarde naar het plafond. Het was een gewoon plafond. Wit, met een kleine vlek in de hoek van het raam – een waterlek van twee winters geleden dat hij nooit had overgeschilderd omdat Sara had gezegd dat ze het charmant vond. Karakteristiek, had ze gezegd, en ze had hem een kus op zijn neus gegeven alsof dat het einde betekende van elk gesprek dat hij ooit nog wilde voeren.

Hij had de wekker al om zes uur horen afgaan. En om half acht. Hij had het altijd onbewust laten blijken, zijn hand gleed automatisch over het nachtkastje, over de plek waar haar horloge had gelegen, haar lippenbalsem, haar boekje met ezelsoren in de hoeken.

Die dingen waren er nog steeds.

Hij had ze niet aangeraakt.

Het was drie weken en twee dagen geleden. Zevenentwintig dagen. Zeshonderdachtenveertig uur, hoewel sommige uren niet het gewicht van uren droegen, maar van jaren, van eeuwen, van iets waarvoor de Nederlandse taal geen woord had — en hij had 's nachts gezocht, op zijn telefoon, in het licht van het scherm terwijl de duisternis buiten dik en drukkend was. Hij had Japanse woorden gevonden, Portugese woorden, Deense woorden voor soorten verdriet die hij herkende als zijn eigen weerspiegeling. Maar geen enkel woord was groot genoeg. Geen enkel woord paste bij wat er in zijn borst zat, als iets dat te zwaar was om te dragen en te groot om neer te leggen.

Luca was vierendertig jaar oud. Hij voelde zich tachtig.

Hij draaide zich op zijn zij en keek naar haar kant van het bed. Op het kussen was nog steeds de vage afdruk van haar hoofd te zien. Hij had het niet rechtgelegd. Hij had het niet aangeraakt. 's Nachts lag hij zo ver mogelijk op zijn zij, bang dat hij het per ongeluk zou verplaatsen, beschadigen, laten verdwijnen zoals zij was verdwenen — plotseling, zonder waarschuwing, zonder de kans om afscheid te nemen op een manier die echt afscheid had moeten zijn, in plaats van tot later, tot vanavond, tot morgenochtend.

Sara was in april negenentwintig geworden.

Ze was in juni overleden.

Een hersenbloeding, had de dokter gezegd. Een subarachnoïdale bloeding. Luca had het woord niet kunnen uitspreken. Hij had het opgezocht op zijn telefoon, drie keer gelezen en het toen weggeklikt alsof de letters zelf gevaarlijk waren. Een bloedvat in haar hoofd was gescheurd. Zo snel dat ze geen pijn had gevoeld, had de dokter gezegd, en Luca had dit in zichzelf herhaald zoals een gebed wordt herhaald door mensen die niet meer geloven maar nog steeds bidden — maar elk gebed voelt leeg aan wanneer de kerk is ingestort.

Ze was die ochtend naar haar werk gegaan. Luca had haar bij de voordeur gekust, vluchtig, zoals je iemand kust als je bedenkt dat er morgen ook weer een ochtend is, en overmorgen, en een heel leven vol ochtenden. Ze had haar fiets gepakt. Ze had gezwaaid zonder om te kijken, op een manier die hij soms irritant vond omdat hij haar gezicht niet kon zien.

Nu zou hij alles geven om dat gezicht maar één keer te zien.

Ze had haar fiets bij de poort van het kantoor geparkeerd. Ze was naar binnen gegaan. Ze had haar jas opgehangen. Haar collega Nora had haar later verteld dat ze koffie had gezet, dat ze om iets op haar telefoon had gelachen, dat ze had gezegd dat ze 's avonds wok wilde eten. Kleine dingen. Gewone dingen. En toen ging ze achter haar bureau zitten en stond nooit meer op.

Nora had haar naam geroepen. Nora had haar schouder aangeraakt. Nora had om hulp geschreeuwd en de receptioniste had het alarmnummer gebeld en de ambulance was gekomen en alles was in beweging, veel mensen bewogen zich, maar Sara was stil gebleven.

Luca had zijn telefoon op stil staan. Hij zat in een vergadering met zijn telefoon ondersteboven op tafel en had nagedacht over de agenda voor de middag, de boodschappen die hij nog moest doen, en of ze vanavond witte of rode wijn zouden drinken bij de wok. Hij had drie gemiste oproepen gezien om kwart voor twaalf. Nora. Hij had teruggebeld terwijl hij de trap af liep naar de parkeergarage en had de ambulancemedewerkers aan de lijn gekregen.

Hij wist niet meer hoe hij in de auto was gekomen.

Hij wist niet meer hoe hij in het ziekenhuis terecht was gekomen.

Hij wist alleen dat hij door een glazen schuifdeur was gelopen en dat het er te koud was – altijd te koud in ziekenhuizen, alsof de kou deel uitmaakte van het protocol – en dat een vrouw in een witte jas zijn naam had uitgesproken op de toon waarop

mensen slecht nieuws brengen, een last die ze niet alleen kunnen dragen, maar ook niet kunnen loslaten.

Ze lieten hem zien waar ze was.

Haar gezicht was vredig. Dat was het woord. Vrede. Een woord dat hij sindsdien met een intensiteit haatte die hem verbaasde, want hij had gedacht dat hij een rustig persoon was, een geduldig persoon, iemand die niet haat — maar het woord 'vredig' had hem iets ontnomen wat het hem had moeten geven. Haar gezicht was niet vredig. Haar gezicht was stil. En stilte is niet hetzelfde als vrede.

Haar handen lagen gevouwen op het laken. Hij had haar hand vastgepakt en die was warm geweest.

Die hitte had hem gebroken.

Meer dan haar gesloten ogen. Meer dan het piepen van de monitor die was gestopt voordat hij aankwam. Meer dan het woord dat de dokter met zachte stem en gebogen hoofd had uitgesproken: niet redden. Meer dan dat alles, die warmte had hem kapotgemaakt, want warmte betekende leven en leven betekende Sara en Sara betekende alles, en toch was ze dood.

Warm en dood.

Hij begreep het niet. Drie weken later begreep hij het nog steeds niet.

Nu stond hij op uit bed. Niet omdat hij dat wilde, maar omdat zijn lichaam hem daartoe dwong, zoals lichamen dat nu eenmaal onvermijdelijk doen. De blaas. De dorst. De honger die hij negeerde, maar die steeds terugkwam. Het leven dat hem bleef dwingen te functioneren, ook al wilde hij het tegenovergestelde.

In de badkamer stond haar tandenborstel nog in het glazen potje. Roze. Ze had voor roze gekozen omdat hij een blauwe had meegenomen en ze had gezegd dat ze niet dezelfde kleur wilden als een ouder stel dat alles door elkaar haalde.

"Wij zijn geen ouder echtpaar," had ze gezegd.

Nee. Dat zouden ze nooit worden.

Hij poetste zijn tanden. Hij keek niet in de spiegel. Hij kon het gezicht dat hem aanstaarde niet uitstaan – het gezicht van een man die de vorige ochtend voorbij had laten gaan zonder haar goed te kussen, die had gedacht dat er morgen weer een ochtend zou zijn, die naar de voordeur had gezwaaid en terug naar de keuken was

gegaan om zijn koffie mee naar zijn werk te nemen alsof dat het allerbelangrijkste was wat hij die dag moest doen.

Hij zette koffie in de keuken. Automatisch. Met de espressomachine die ze samen hadden uitgezocht in een winkel in de stad, waar de verkoper iets te enthousiast was geweest en Sara hem had toegestoten en gefluisterd: pas op, straks kopen we een professioneel apparaat van drieduizend euro. Uiteindelijk hadden ze deze gekocht, voor tweehonderdvierentachtig euro, en ze zette er elke ochtend koffie mee, met de precisie van iemand die van koffiezetten een ritueel had gemaakt.

Nu dient hij zichzelf toe. Elke ochtend. Capsule erin, knop indrukken, wachten op het geluid. Hetzelfde geluid als altijd. Maar het geluid klonk anders nu er niemand meer was om het te horen.

Hij nam zijn koffie mee naar de woonkamer en ging in de stoel zitten, háár stoel, de stoel die hij altijd had vermeden omdat ze er altijd in zat met haar benen onder zich opgetrokken en een boek op schoot. Nu zat hij er elke ochtend in. Niet omdat hij haar ermee wilde opsluiten, maar omdat het de enige plek in huis was waar hij het gevoel had dat hij ergens zat in plaats van nergens.

Buiten begon de dag.

Buren die de hond uitlieten. Een kind op een fiets. De vuilniswagen in de straat. Het gewone geluid van een gewone ochtend in een gewone straat in een gewone stad die niets wist van het buitengewone verlies dat hier, in dit huis, op dit adres, deze man had getroffen als een blikseminslag die niet één keer, maar steeds weer toeslaat, elke minuut, elke ochtend, elke keer dat hij het espressomachine hoort en zich omdraait om er iets tegen te zeggen.

Hij dronk zijn koffie.

Hij zei niets.

Er was niemand tegen wie ik iets kon zeggen.

Later — hoe veel later wist hij niet, de tijd had zijn structuur verloren, uren waren geen uren meer maar eenheden van volharding — belde zijn moeder. Hij liet het erbij zitten. Ze belde opnieuw. Hij liet het er weer bij zitten. Ze stuurde een bericht: Luca. Ik maak me zorgen. Bel me even. Hij las het en legde zijn telefoon ondersteboven op de salontafel naast de afstandsbediening die hij al drie weken niet had gebruikt en naast Sara's boek dat open lag op pagina 143, de pagina waar ze was gestopt, de pagina waar ze het de vorige avond had weggelegd omdat ze had

gezegd dat ze liever met haar hoofd op zijn schouder in slaap wilde vallen dan met haar neus in een boek.

Hij had haar bij de schouder gegrepen en haar naar zich toegetrokken.

Ze had met haar hoofd op zijn borst geslapen.

Hij had liggen luisteren naar haar ademhaling en had gedacht dat dit het was, dit moment, deze stille samenzijn in het donker — dit was wat hij had, wat hij wilde, wat genoeg was en meer dan genoeg. Hij had gedacht: morgen vertel ik haar hoe mooi ik dit vind. Morgen zeg ik dat ik van haar hou op een manier die met geen woorden te beschrijven is, maar dat ik het toch probeer.

Morgen.

Er was geen morgen meer.

Er zou nooit meer een morgen met haar zijn.

De dag verliep zoals de voorgaande dagen – langzaam en onvermijdelijk tegelijk, als een ziekte die je niet kwijtraakt maar die je ook niet doodt, die je slechts in een staat van half functioneren houdt, van aanwezig zijn zonder er echt te zijn, van ademen zonder te leven.

Om half vijf 's middags belde hij zijn moeder terug.

'Luca,' zei ze, en in dat ene woord zat alles wat moeders zonder woorden kunnen zeggen: de bezorgdheid, de angst, de machteloosheid van iemand die haar kind ziet verdrinken en niet weet hoe ze hem moet redden.

"Ik ben er nog steeds," zei hij.

Dat was de enige waarheid die hij op dat moment kon bieden.

'Wil je dat ik meekom?' vroeg ze.

Hij keek naar de woonkamer. Haar boek lag op tafel. Haar jas hing nog aan de kapstok bij de voordeur, de lichte zomerjas die ze die vorige ochtend niet had aangetrokken omdat het al warm genoeg was. Haar schoenen stonden bij de deur, twee paar, naast elkaar zoals ze altijd deed.

"Nee," zei hij. "Nog niet."

Dat was een leugen. Of misschien ook niet. Misschien was het geen leugen, maar gewoon de waarheid dat hij er niet klaar voor was om nog een menselijk lichaam in

dit huis te hebben, nog een aanwezigheid, iemand die dingen zou zeggen als: ze is nu op een betere plek, of: de tijd heelt alle wonden, of gewoon: ik heb zo'n medelijden met je — want zelfs die laatste zin, hoe goed bedoeld ook, bevatte iets wat hij niet kon verdragen, iets wat de pijn voor een ander voelbaar maakte, en hij wilde die pijn voor zichzelf houden, alleen, in dit huis, in deze stilte.

Na het gesprek stond hij op.

Hij liep naar de slaapkamer.

Hij ging aan haar kant van het bed zitten.

En voor het eerst in zevenentwintig dagen legde hij voorzichtig zijn hand op haar kussen, zoals je een levend wezen aanraakt – en hij voelde de stof, koel en glad, en hij voelde de lichte afdruk die nog in het schuim zat, en hij hilde.

Niet met geluid. Niet met schokkende schouderbewegingen. Alleen tranen die zonder toestemming kwamen, die op het kussen vielen en de stof donkerder maakten op de plek waar haar hoofd had gelegen.

Hij hilde tot er geen vocht meer over was.

En toen ging hij zitten, zijn hand nog steeds op het kussen, het licht viel door het raam op de vlek in de hoek van het plafond — de vlek die zij charmant, karakteristiek had gevonden, het bewijs dat er in het huis gewoond was.

Het huis werd bewoond.

Ze was weg.

En hij wist niet hoe die twee dingen naast elkaar konden bestaan.

Hoofdstuk 2

Er kwamen mensen.

Dat was het eerste wat hij had onderschat: niet het verdriet zelf, maar het aantal mensen dat hem dat verdriet zou brengen in de vorm van hun aanwezigheid, hun gerechten, hun woorden die bedoeld waren als troost, maar aanvoelden als kleine mesjes die hij vriendelijk aannam en vervolgens in een la stopte om er nooit meer naar te kijken.

De eerste dag na de begrafenis – een week na haar dood, zeven dagen lang plannen makend die hij niet wilde maken voor een dag die hij liever niet had meegemaakt – was zijn moeder gekomen. En zijn vader. En zijn zus Elien met haar man, die Luca altijd al zonder reden te moeilijk vond, maar die die dag niet had gelachen, die stil in een hoekje had gezeten en zijn telefoon als een anker had vastgehouden.

Sara's ouders waren ook gekomen.

Dat zou het moeilijkst zijn geweest.

Haar moeder, Annelies, was een kleine vrouw met kort grijs haar en handen die nooit stil waren — ze vouwde altijd dingen op, servetten, papieren, theezakjes — en die dag had ze maar gevouwen en gevouwen en gevouwen zonder iets te zeggen. Haar vader, Dirk, was een grote man die weinig praatte en veel werkte, en van wie Sara had gezegd dat ze pas in haar twintiger jaren had ontdekt dat hij echt en diep van haar hield, op een manier die hij niet in woorden, maar alleen in daden kon uitdrukken. Hij was die dag binnengekomen, had Luca's hand met beide handen vastgepakt en hem zwijgend aangekeken, en in die blik had Luca iets herkend wat hij in niemand anders had gezien: de exacte weerspiegeling van zijn eigen pijn.

Ook hij had zijn dochter verloren.

Hij begreep het ook niet.

Ze hadden elkaar even vastgehouden, twee mannen die niet wisten hoe ze in het openbaar moesten huilen, en toen hadden ze elkaar losgelaten en was het leven weer verdergegaan zoals altijd: koffie inschenken, taart snijden, rustige gesprekken voeren over van alles en nog wat, over het weer, over de begrafenis zelf, over hoe mooi de bloemen waren geweest.

De bloemen.

Er waren zoveel bloemen geweest.

Witte rozen, gele tulpen, een enorm boeket van haar vrienden met een kaartje waarop stond: Voor Sara, die de mooiste glimlach had die we ooit hebben gezien. Hij had dat kaartje drie keer gelezen, het toen in zijn borstzak gestopt en er nooit meer aan gedacht, omdat zijn hersenen op dat moment weigerden meer informatie te verwerken.

Nu, twee weken na de begrafenis, kwamen er nog steeds mensen.

Niet meer elke dag. De eerste dagen kwamen ze in golven – collega's van haar, vrienden van hem, mensen van wie hij het bestaan was vergeten maar die zich nu herinnerden, mensen die hij herkende maar van wie hij de namen niet kon plaatsen. Ze kwamen met ovenschotels, gebak, soep in glazen potten en wijn die hij niet openmaakte. Zijn koelkast pulde uit van andermans zorgen. Hij at nauwelijks. Af en toe at hij een koekje omdat zijn maag protesteerde, omdat zijn lichaam weigerde het op te geven, ook al dacht hij er regelmatig aan.

Vandaag was het Thomas die aan de deur stond.

Thomas was zijn beste vriend. Ze kenden elkaar van de universiteit, van te veel bier in te kleine kamers, van avonden die eindigden met gesprekken over leven en dood en de zin van alles — gesprekken die je voert als je twintig bent, wanneer de dood nog abstract is, een filosofisch concept, iets voor later.

Thomas stond nu voor de deur met een sixpack bier en een gezicht dat niet wist welke uitdrukking het moest aannemen.

"Ik weet niet wat ik moet zeggen," zei Thomas.

Het was de meest eerlijke zin die iemand in drie weken tegen hem had gezegd.

Luca deed de deur verder open.

Ze zaten aan de keukentafel, ieder met een biertje dat langzaam warm werd, want het was buiten al warm genoeg, eigenlijk te warm voor juni. Sara had gezegd dat ze dit jaar eindelijk een airco wilden kopen, maar hij had gezegd dat het zonde van het geld was voor maar drie weken per jaar. Daarop had ze hem een kus op zijn wang gegeven en gezegd: 'Je hebt gelijk, liefste, je hebt altijd gelijk', op de toon waarop ze dat zei als ze dacht dat hij ongelijk had.

Hij vertelde dit aan Thomas.

Thomas lachte even, heel kort, en veegde toen zijn ogen af met zijn mouw.

"Ze was de slimste persoon die ik kende," zei Thomas.

"Ja."

"Slimmer dan jij."

"Veel slimmer dan ik."

Ze zwegen. Buiten reed een auto voorbij. Ergens huilde een baby. Het leven ging onverstoord zijn gang, onverschillig voor het feit dat er twee mannen waren die nu niet wisten hoe ze ermee om moesten gaan.

'Hoe gaat het echt met je?' vroeg Thomas.

"Slecht."

"Ja."

"Ik slaap niet. Of ik slaap juist te veel. Ik zie het verschil niet meer. Ik eet beschuiten. Ik heb mijn werk gebeld om te zeggen dat ik volgende week terug ben, maar dat is een leugen en mijn manager weet dat het een leugen is en heeft me gezegd er niet aan te denken, maar ik blijf er maar aan denken."

"Over het werk?"

"Over alles. Over niets. Over de manier waarop ze haar koffie roerde – altijd met een theelepels, ook al gebruikten we capsules en was er niets om te roeren, maar ze deed het toch, vijf keer, altijd vijf keer, en ik heb haar nooit gevraagd waarom."

Thomas knikte.

"Ik heb niet om zoveel dingen gevraagd," zei Luca. "Bij zoveel dingen dacht ik: we hebben tijd. Ik vraag het later wel. Er is altijd een later."

"Dat wist je niet."

"Nee. Maar dat maakt het niet beter."

Thomas zweeg. Hij was wijs genoeg om geen bezwaar te maken.

Ze dronken hun bier, dat inmiddels echt te heet was, maar beiden waren niet van plan op te staan voor iets kouds uit de koelkast. Ze zaten daar als twee mannen die wisten dat het niet om het bier ging, maar om de tafel, om samen aan tafel te zitten, om de aanwezigheid van een ander in een huis waar verder alleen maar stilte heerste.

Later zei Thomas: "Er zijn mensen die zeggen dat het beter gaat."

"Ja."

"Geloof je dat?"

Luca dacht hierover na. Hij wilde eerlijk zijn. Thomas verdiende eerlijkheid.

"Ik denk dat het aan het veranderen is," zei hij uiteindelijk. "Ik denk niet dat het beter zal worden. Ik denk dat het je een ander soort mens zal maken. Maar beter? Ik weet het niet. Ik kan me niet voorstellen dat ik ooit op dit moment terugkijk en denk: ah, gelukkig is dit gebeurd, want kijk eens wat ik ervan geleerd heb."

Thomas knikte langzaam.

'Dat begrijp ik,' zei hij.

'Ze was negenentwintig,' zei Luca. Niet als verwijt. Gewoon als een feit. Alsof de cijfers op zich al een argument waren waar niets tegenin te brengen viel.

'Negenentwintig. Ze had nog zestig jaar kunnen leven. Misschien wel zeventig. Ze had boeken kunnen schrijven – ze wilde het, wist je dat? Ze had een map op haar computer met het begin van een roman. Ik heb hem gevonden. Ik heb hem niet geopend. Ik kan het nog niet.'

"Misschien later."

"Misschien nooit." Hij zweeg. "Misschien is dat ook maar goed."

Thomas stond om negen uur op. Hij gaf Luca een knuffel – een echte, stevige, mannelijke knuffel, zo eentje die Luca als twintigjarige nooit had kunnen geven, maar die hij nu toestond omdat knuffelen de enige vorm van aanraking was die hem nog restte.

Bij de deur zei Thomas: "Ik kom volgende week ook."

"Dat hoeft niet."

"Ik weet dat ik dat niet hoeft te doen."

Luca knikte.

Nadat Thomas vertrokken was, bleef hij in de gang staan en luisterde naar het geluid van de straat dat langzaam stiller werd. Hij keek naar Sara's jas aan de kapstok. Naar haar schoenen bij de deur.

In de komende dagen zouden er meer mensen komen. Buren die aanbelden met berichtjes over stroom. Collega's die niet wisten wat ze met hun ongemak aan moesten en het omzetten in praktische vragen: kan ik iets voor je regelen, er moet iets geregeld worden, heb je hulp nodig. Een nicht van Sara die hij nauwelijks kende, maar die hem een brief had gestuurd met een herinnering aan Sara als kind – dat ze allebei negen jaar oud waren en op vakantie in Zeeland, en dat Sara elke dag een ander zandkasteel had gebouwd en elk kasteel had gevuld met namen en verhalen, complete verhalen.

Hij had die brief meer dan tien keer gelezen.

Hij had hem onder zijn kussen gelegd.

En 's nachts legde hij er soms zijn hand op, zoals hij zijn hand op haar kussen legde — alsof papier kon voelen, alsof herinneringen warmte konden hebben.

Ze hadden het niet. Ze hadden het koud.

Maar het was het enige wat hij had, en hij hield eraan vast.

Hoofdstuk 3

Op een dinsdag, vijfendertig dagen na haar dood, opende hij haar kledingkast.

Hij wist niet waarom het juist die dag was. Er was geen reden, geen bewuste beslissing. Hij stond 's ochtends op, liep naar de badkamer, keek voor het eerst in weken in de spiegel – hij zag er slecht uit, kaal en ingevallen, zijn ogen hadden een andere diepte dan voorheen – en liep toen naar de slaapkamer, langs het bed, en opende de kast aan haar kant.

De geur kwam hem fysiek voor.

Haar parfum — een lichte, bloemige geur die hij nooit precies had kunnen benoemen, maar die hij altijd als de hare had herkend, als iets onmiskenbaars van haar, zoals haar glimlach, haar handschrift, de manier waarop ze haar naam schreef met een extra krulletje bij de S. Die geur zat in haar kleren, in de stof, in de vezels van alles wat ze ooit had gedragen, en hij knielde neer voor de kast zonder te weten wanneer zijn knieën de grond hadden geraakt, drukte zijn gezicht in de zoom van haar winterjas en ademde diep in.

Lang. Diep.

Totdat er niets meer in zijn longen paste.

Haar kleren hingen er nog steeds. Jurken die hij kende – de zwarte die ze droeg voor etentjes, de rode die ze twee jaar geleden op zijn verjaardag had gedragen, de donkerblauwe met de kraag die hij het mooist vond. Truien netjes opgevouwen op de planken boven de kledingroede. Haar schoenen onderaan, op een manier gerangschikt die hij nooit had begrepen, maar die een systeem had dat alleen zij kende.

Hij raakte alles aan.

Langzaam, met beide handen, terwijl je dingen aanraakt die je bang bent te breken — de stof van haar favoriete blouse, zijdezacht en koel. De knoopjes van een jasje dat ze droeg tijdens hun eerste echte date, vier jaar geleden, in een restaurant in de stad waar de pasta te gaar was, maar de wijn goed en het gesprek zo natuurlijk verliep dat hij dacht: dit is het, met deze vrouw wil ik de rest van mijn leven praten.

Op de bovenste plank vond hij een schoenendoos die hij niet herkende.

Hij trok hem naar zich toe. Legde hem op het bed. Deed het open.

Brieven. Een stapel brieven, handgeschreven, in haar handschrift — het handschrift met die extra krul bij de S.

Hij begreep het eerst niet. Toen begreep hij het wel.

Het waren brieven aan hem.

Zonder datum. Zonder "lieve Luca" bovenaan de pagina – alleen zinnen, alinea's, gedachten die ze had opgeschreven en in deze doos had gestopt en waarvan hij het bestaan nooit had geweten. Hij nam de eerste brief.

Er zijn dagen dat ik naar je kijk en niet kan geloven dat je van mij bent. Niet op een onzekere manier, maar juist vol dankbaarheid. Jij bent de enige bij wie ik mezelf kan zijn zonder daar iets voor te hoeven doen.

Hij moest stoppen.

Hij moest de brief neerleggen omdat zijn handen te veel trilden om de letters te kunnen lezen.

Hij legde het naast de doos op het bed, stond op en liep naar de keuken. Daar dronk hij een glas water terwijl hij bij het aanrecht stond en keek naar de straat buiten, maar zag niets.

Vijf minuten later kwam hij terug.

Hij pakte de brief weer op.

Ik schrijf dit omdat ik soms bang ben dat ik vergeet dingen te zeggen. Niet de grote dingen. Die zal ik je vertellen. Maar de kleine dingen – zoals dat ik blij ben met de manier waarop je koffie drinkt met je ogen half dicht, of dat ik het fijn vind dat je onthoudt welke muziek ik draai als ik verdrietig ben, of dat ik 's avonds altijd even check of je slaapt voordat ik zelf ga slapen, gewoon om te weten dat je er bent. Ik zeg die dingen niet vaak genoeg. Dus schrijf ik ze op. Voor het geval dat.

Voor het geval dat.

Ze had dit geschreven. Ze had een schoenendoos vol gedachten bewaard voor het geval dat. Wist ze het? Nee, dat was onmogelijk. Een hersenbloeding kondigt zich niet aan. Maar ze had gevoeld wat alle mensen voelen die positief over het leven nadenken: dat de kleine dingen verdwijnen als je ze niet koestert. Dat alledaagse liefde het meest vluchtig en het meest kostbaar is.

Hij las die dag elke brief.

In totaal tien brieven. Sommige lang, andere slechts een alinea. Sommige grappig – ze beschreef hoe hij sliep en noemde het een "staat van totale overgave", wat hem door zijn tranen heen deed lachen. Sommige serieus, bijna pijnlijk serieus, zoals de brief waarin ze schreef over haar angst dat ze niet genoeg zou doen met haar leven, dat ze ooit zou terugkijken en denken: ik had meer moeten durven, meer moeten proberen, meer moeten zijn.

Hij las die brief twee keer.

Ze had geen kans gehad om achterom te kijken.

Twaalf weken waren haar hele volwassen leven na die veroordeling geweest, en hij wist niet of ze gevonden had wat ze zocht, of ze uiteindelijk zou hebben gezegd – als ze dat had geweten, als ze afscheid had mogen nemen – ja, dit is genoeg, ik heb er genoeg van.

Dat dacht hij ook.

Hij hoopte van wel.

Hij bewaarde de brieven niet in de schoenendoos. Hij nam ze mee naar de woonkamer en legde ze op de salontafel, naast haar boek op pagina 143, naast de afstandsbediening die hij niet gebruikte. Hij zou ze morgen weer lezen. En overmorgen. En daarna.

Hij liet haar kleren hangen.

Hij kon ze niet weggeven. Niet nu. Misschien wel nooit.

Hij wist dat er mensen zouden zijn die zouden zeggen dat het gezonder was, dat afstand nemen hielp, dat je verder moest gaan. Hij wist van tevoren dat hij het op een bepaalde manier niet met hen eens was, een manier die hij niet bewust had gekozen, maar die simpelweg zijn waarheid was: haar kleren weggeven betekende haar voor de tweede keer verliezen, en hij had de eerste keer niet overleefd in de zin van overleven.

Hij overleefde het wel, maar op een manier die je lijden kunt noemen.

En dat was voorlopig genoeg.

Hoofdstuk 4

Hij sliep niet meer op normale tijden.

Slapen was voor hem iets geworden dat als een aanval over hem heen kwam — plotseling, ongepland, soms om drie uur 's middags op de bank met zijn hoofd in een hoek die de volgende dag pijn zou doen, soms helemaal niet, urenlang niet, de nacht voor hem als een zwart vlak zonder begin en zonder einde.

Vanavond was zo'n avond.

Het was half drie. Hij lag in het donker op zijn rug, zijn ogen open en gefixeerd op een plafond dat hij niet kon zien. Buiten was het stil geworden – de straat die overdag bruiste, had zich als een kat opgerold en sliep, de burens sliepen, de stad sliep, en alleen hij lag wakker met zijn handen gevouwen op zijn buik en zijn gedachten die zich niet lieten beperken door de grenzen die de nacht zou moeten opleggen.

Hij dacht terug aan de dag dat ze elkaar ontmoetten.

Een feestje bij een gemeenschappelijke vriend — hij was er zelf niet geweest, maar Thomas had hem gedwongen, letterlijk zijn jas van de kapstok gegrepen en gezegd: je gaat, je hebt de afgelopen drie weekenden niets gedaan en dat is ongezond. Hij was meegegaan met de houding van iemand die er van tevoren al klaar mee was.

En toen zag hij haar.

Ze stond bij de boekenplank van haar vriend – een boekenplank waar niemand anders naar keek, want wie kijkt er tegenwoordig nog naar boeken op een feestje? – en ze pakte een boek, las de flaptekst en fronste op een manier die aantrekkelijker was dan alles wat hij die avond had gezien. Hij was naar haar toegelopen, niet omdat hij dapper was, maar omdat zijn benen het in zijn hoofd hadden besloten.

'Een goed boek?' had hij gevraagd. De domste openingszin die je je kunt voorstellen.

Ze had hem aangekeken. Slechts een moment. Lang genoeg.

"Dat weet ik nog niet," zei ze. "Ik heb alleen de flaptekst gelezen. Teksten op flapteksten liegen er altijd een beetje over."

"Hoe weet je dat ze liegen?"

"Alle boeken zijn 'treurig' en 'adembenemend mooi'. Als alles adembenemend is, is niets meer geweldig."

Hij had gelachen. Echt gelachen, niet die beleefde, geforceerde lach die hij die avond als sociaal middel had aangenomen, maar echt, vanuit zijn buik.

Ze had hem aangekeken met een blik die hij later zou omschrijven als 'naar haar kijken' — een soort nieuwsgierigheid die tegelijk warm en scherp was, als een lichtstraal door een prisma.

"Luca," had hij gezegd.

"Sara."

En zo simpel is het allemaal begonnen.

Nu lag hij in het donker en probeerde hij zich elk detail te herinneren. De kleur van haar jurk die avond – blauwgroen, een kleur die ergens tussen blauw en groen in ligt en waar je je nooit echt druk om maakt. De manier waarop ze het boek terug in de kast had gezet, niet op de juiste plek maar een plekje te ver, en hij het recht had geschoven. Ze had hem bedankt met een blik die zei: nuttig.

De eerste keer dat ze zijn hand had vastgepakt, later die avond, toen ze het feest verlieten — niet romantisch, maar gewoon praktisch, er was een drempel en het was donker en ze had zijn hand gepakt en niet losgelaten tot ze buiten op de stoep stonden in het licht van de straatlantaarn.

"Ik ga die kant op," zei ze.

"Ik ook," zei hij.

"Je weet niet aan welke kant dit staat."

"Nee. Maar ik ga die kant op."

Ze had hem aangekeken. En toen had ze gelachen – echt, vanuit haar buik, net zoals hij eerder die avond.

Ze hadden samen een half uur gewandeld door straten die hij niet kende, en over van alles en niets gepraat, en uiteindelijk had ze haar nummer in zijn telefoon gezet en was ze weggelopen zonder om te kijken, net zoals ze 's ochtends bij de voordeur deed, en hij was op de stoep blijven staan en had geweten dat dit iets bijzonders was.

Nu wist hij hoe groot dat ding was geweest.

Vier jaar samen. Drie jaar in dit huis. Een leven dat ze hadden opgebouwd uit kleine beslissingen: welke espressomachine, welke kleur verf in de slaapkamer, waarom zaterdag de dag was voor boodschappen en zondag de dag om niets te doen. Een leven vol gewoonten, rituelen en stilzwijgende afspraken die nooit waren uitgesproken, maar er altijd waren geweest, als een structuur onder de oppervlakte.

Die structuur stond er nog steeds.

Dat was het probleem.

Het huis voelde nog steeds alsof zij er was. De structuur bleef overeind, ook al was de persoon voor wie de structuur was gebouwd er niet meer. Zaterdag was nog steeds de dag voor de boodschappen, maar hij ging niet meer op zaterdag winkelen, want waarvoor eigenlijk? De koffie was nog steeds het eerste drankje 's ochtends, maar er was niemand meer om het mee te drinken. De boekenkast stond vol met haar boeken, haar smaak, haar keuzes — romans naast essays naast poëziebundels die hij nooit had gelezen, maar die hij niet van de plank haalde.

Hij stond om drie uur op.

Hij liep naar de keuken en zette thee – geen koffie, koffie om drie uur 's ochtends was te ver. Hij nam de thee mee naar de woonkamer, pakte haar brieven van tafel en las ze nog eens bij het licht van de staande lamp in de hoek.

Tien letters.

Hij las ze zo langzaam mogelijk, elk woord apart, alsof de aandacht die hij er nu aan besteedde de woorden langer kon laten voortbestaan dan ze anders zouden doen. Haar handschrift was tegelijkertijd vertrouwd en pijnlijk – hij kende elk lettertype, elke eigenaardigheid, de manier waarop haar a's soms open gingen en haar g's altijd een staartje hadden dat net iets te ver naar rechts uitstak.

In de zevende brief stond een zin die hij de eerste keer had overgeslagen, of misschien niet overgeslagen maar niet helemaal begrepen, niet in de diepgang:

Soms denk ik dat we alle tijd van de wereld hebben. Ik weet dat dat niet zo is. Niemand heeft die tijd. Maar ik ben bang dat we net doen alsof, en dat we daar pas de prijs voor betalen als het te laat is.

Hij legde de brief neer.

Ze had het geweten. Niet op een voorspellende manier, niet op een magische manier, maar zoals mensen weten wanneer ze eerlijk nadenken. Ze had geweten wat

iedereen weet en niemand wil weten: dat tijd eindig is en dat eindigheid betekent dat er een moment komt waarop de rekening wordt gepresenteerd.

Het wetsvoorstel werd ingediend.

Hem.

Hij zat met zijn thee, die inmiddels lauw was geworden, en keek naar haar handschrift op het papier. Hij probeerde te begrijpen hoe dit mogelijk was — hoe een man die zo levendig, zo aanwezig, zo vol gedachten, plannen, angsten, liefde, koffie, boeken lezen en slapen met haar hoofd op zijn borst was — hoe zo iemand kon ophouden te bestaan.

Hij begreep het niet.

Hij zou het nooit begrijpen.

Dat was, besepte hij nu om vier uur 's ochtends met een lauwe kop thee in zijn handen, misschien wel het moeilijkst: niet het verlies zelf, maar de onbegrijpelijkheid ervan. De manier waarop het leven doorgaat terwijl iets fundamenteels gebroken is. De manier waarop het universum geen verklaring geeft, geen excuses maakt, geen compensatie biedt.

Ze was er. Nu was ze er niet meer.

Dat was alles.

En dat was te weinig.

Hij legde de brieven netjes terug in de juiste volgorde – hij had ze in zijn hoofd genummerd en wist precies welke de eerste en welke de laatste was, hoewel er geen datums op stonden. Hij legde ze naast haar boek op pagina honderddrieënveertig.

Daarna ging hij weer naar bed.

Hij heeft niet geslapen.

Maar hij zat er middenin, en soms is liegen genoeg.

Hoofdstuk 5

Op een maandag, zes weken na haar dood, reed hij naar zijn werk.

Hij had de avond ervoor zijn tas ingepakt – laptop, oplader, het notitieboekje dat hij altijd gebruikte. Hij had zijn kleren klaargelegd. Hij had zijn wekker op half negen gezet. Hij lag in bed en dacht: morgen. Ik doe het morgen.

's Ochtends had hij de wekker drie keer gezet.

Om negen uur zat hij in de auto.

Hij werkte bij een architectenbureau in de stad, tien minuten rijden bij normaal verkeer, twintig minuten in de ochtendspits. Luca was projectarchitect, een functie die hij in acht jaar had opgebouwd, een rol die hij zo goed beheerste dat hij die uitvoerde zonder er altijd over na te denken. Hij hield van zijn werk. Hij had er altijd van gehouden. Hij wist alleen niet meer hoe dat voelde.

Zijn leidinggevende, Marloes, stond hem bij de ingang op te wachten. Niet expres, hoopte hij – ze stond toevallig buiten met een kop koffie. Maar ze had hem gezien, gewacht en hem bij de deur begroet met een hand op zijn schouder die langer bleef liggen dan een normale hand-op-schouder.

"Ik ben blij dat je er bent," zei ze.

"Ja," zei hij.

Het was niet prettig. Het was niet onaangenaam. Het was gewoon.

Zijn bureau stond nog steeds op dezelfde plek. Zijn computer was nog steeds dezelfde. Zijn mok – een mok met een afbeelding van een brug die hij jaren geleden op een conferentie had gekregen en die hij nooit mooi had gevonden, maar ook nooit had weggegooid – stond schoon in het afdruiptrek, omdat iemand hem had afgewassen. Hij wist niet wie. Hij wilde het graag weten, maar vroeg het niet.

De eerste twee uur waren te doen.

Mensen liepen langs zijn bureau. Sommigen zeiden iets, korte zinnestels die hij aannam en knikte, als pakketjes die je aanneemt zonder de inhoud te bekijken. Anderen knikten alleen maar – een soort taal die hij waardeerde, de taal van: ik zie je, ik zeg niets, ik weet dat woorden nu niet het juiste middel zijn.

Zijn collega Benedikt – een vijftigjarige man met een baard die altijd een beetje te lang was en de beste cartoonist van het bureau – had alleen gezegd: "Fijn dat je er bent. Ik zet koffie."

En dat was genoeg.

De problemen begonnen om elf uur.

Er was een vergadering over een nieuw project: een schoolgebouw aan de rand van de stad. Luca had dit project meegenomen tijdens zijn ziekteverlof, een project dat hij gedeeltelijk aan een collega had overgedragen, maar dat hij nu weer oppakte. Ze zaten met z'n vijven aan de vergadertafel, met tekeningen uitgespreid, en de collega die het had overgenomen – een jonge vrouw, Vera, enthousiast en bekwaam – presenteerde haar ideeën.

Luca kon het niet volgen.

Niet omdat de ideeën slecht waren. Ze waren goed. Maar zijn hoofd weigerde de informatie te verwerken zoals het dat altijd had gedaan – met aandacht, met structuur, met de analytische scherpte die zijn werk vereiste. Zijn hoofd deed iets anders. Het dwaalde af. Het ging terug naar de keuken van hun huis, naar het geluid van het espressomachine, naar de geur van haar kleren in de kast, naar de letters in haar handschrift op de salontafel.

"Luca? Wat denk je ervan?"

Marloes keek hem aan.

Hij beseftte dat hij was aangesproken. Dat er een mening van hem werd verwacht.

'Sorry,' zei hij. 'Kunt u de vraag herhalen?'

Er heerste een stilte die beleefd deed alsof er geen stilte was.

Vera herhaalde haar vraag – iets over de oriëntatie van de hoofdingang, oost of west, en de lichtinval 's ochtends of 's middags.

"Westen," zei Luca. "De kinderen komen 's ochtends aan. Als de zon recht in hun gezicht schijnt wanneer ze binnenkomen, wordt het een probleem."

Het was een goed antwoord. Hij wist dat het goed was. Maar het had hem moeite gekost op een manier die normaal gesproken moeiteloos was geweest, en die moeite zat als een steen in zijn borst.

Na de vergadering liep hij naar het toilet en bleef bij de wastafel staan, terwijl hij onder het stromende water naar zijn handen keek.

Hij dacht aan haar handen.

Hoe ze na het koken altijd grondig haar handen waste met zeep, terwijl ze hem over haar dag vertelde. Hij had nooit echt geluisterd, niet altijd, soms half, soms met één oor dicht terwijl hij op zijn telefoon keek, de tafel dekte of gewoon in gedachten verzonken was. Hij had gedacht: morgen is er altijd nog een kans om beter te luisteren.

Hij draaide de kraan dicht.

Hij droogde zijn handen af.

Hij liep terug naar zijn bureau en deed de rest van de dag zijn best. Niet goed, maar zijn best. Er is een verschil.

Om half zes pakte hij zijn tas.

Benedikt liep mee naar de uitgang. Ze zeiden weinig. Op de parkeerplaats zei Benedikt: "Morgen ook?"

"Morgen ook," zei Luca.

"Goed."

Hij reed door de avondspits naar huis, over dezelfde wegen als altijd, langs de supermarkt waar ze elke zaterdag samen boodschappen deden, langs het park waar ze soms wandelden als het mooi weer was, langs het restaurant waar ze op hun verjaardag hadden gegeten — haar verjaardag in april, zijn verjaardag in november, dat restaurant daartussenin.

Hij parkeerde voor het huis.

Ik heb een tijdje in de auto gezeten.

Het huis zag er hetzelfde uit als altijd. Rode bakstenen, witte raamkozijnen, een smal stoepje voor de deur. De geraniums op de vensterbank die hij vergeten was water te geven, maar die het nog steeds deden — taai, die geraniums, taaier dan je zou denken.

Hij is eruit gekomen.

Ik liep naar de voordeur.

Ik heb het opengemaakt.

De stilte van het huis omhulde hem zoals stilte dat doet: volkomen, onvermijdelijk, net zo groot als alles wat ontbreekt.

Hij zette zijn tas neer.

Hij trok zijn jas uit.

Hij hing het naast dat van haar aan de kapstok.

En voor het eerst in zes weken, op deze doodgewone maandag aan het einde van een doodgewone werkdag die allesbehalve doodgewoon was geweest, dacht hij niet aan de toekomst. Niet aan morgen, niet aan hoe het was, niet aan wanneer het beter zou worden.

Hij dacht alleen maar: Ik ben er nog steeds.

Dat was het minste wat waar kon zijn.

Maar het was waar.

Hoofdstuk 6

Zaterdag was altijd haar dag geweest.

Niet officieel. Niet uitgesproken. Maar in de stille cadans van hun samenleven had de zaterdag altijd al zijn kleur gehad — zij stond eerder op dan hij, zette koffie, opende de gordijnen op een manier die suggereerde dat de dag welkom was, en tegen de tijd dat hij de keuken binnenkwam, was er al licht, geluid en de geur van iets warmes. Ze maakten een boodschappenlijstje. Niet altijd op papier — soms in hun hoofd, overlappend, aanvullend, het soort gesprek dat over yoghurt en brood gaat, maar eigenlijk over samenzijn.

Het was inmiddels zaterdag.

Luca lag tot kwart over negen in bed. Hij had geslapen – echt geslapen, vijf uur achter elkaar, wat de afgelopen weken een ongebruikelijke luxe voor hem was. Hij lag met zijn ogen open en luisterde naar het huis. Het huis maakte 's ochtends geluiden, kleine geluiden – de verwarmingsbuizen die uitgingen, een vogel op het dak, de buurman die zijn auto startte. Geluiden die er altijd al waren geweest, maar die hij nooit had gehoord, omdat hij naar Sara luisterde als ze er was.

Hij stond op. Nam een douche. Zette koffie.

Hij stond met zijn mok bij het raam en keek naar de straat.

Er was op zaterdag een markt, twee straten verderop. Ze gingen er altijd heen – niet elke week, maar regelmatig genoeg om er een gewoonte van te maken. Groenten bij de groenteboer met de rode baard. Kaas bij de kaasboer aan het einde van de straat. Soms bloemen, als Sara zag dat de woonkamer er grijs uitzag. Ze had altijd gezegd dat bloemen een kamer tot leven brengen, en hij had gezegd dat hij liever levende planten had omdat die langer meegaan, en zij had gezegd dat levende planten ook doodgaan als je er niet voor zorgt en wat dat over hem zei.

Niets, had hij gezegd. Er staat niets in.

Alles, had ze gezegd, en ze lachte.

Hij zette zijn mok neer.

Hij nam zijn jas aan.

Ik opende de voordeur en liep naar de markt.

Het was een zachte ochtend. Bewolkt, maar niet dreigend, het soort weer dat geen mening heeft. De markt was druk – gezinnen met kinderwagens, ouders met kinderen op de arm, ouderen die langzaam rondliepen en alles bekeken alsof ze alle tijd van de wereld hadden. Er was altijd tijd te over op de markt, dat was de stilzwijgende afspraak waar iedereen zich aan hield.

Luca liep langs de kraampjes. Hij kocht groenten van de man met de rode baard – die hem niet herkende of deed alsof hij hem niet herkende, wat allebei prima was. Hij kocht een stuk kaas omdat hij erlangs liep en het lekker rook. Hij bleef staan bij de bloemenkraam.

Rozen. Tulpen. Anjers. Ranunculus — Sara had hem ooit geleerd hoe hij dat woord moest uitspreken, ra-nun-cu-lus, vier lettergrepen, en ze had hem het drie keer laten herhalen tot hij het goed had. Hij vond het belachelijk en liet het haar later zien in het bijzijn van vrienden, waarop ze hem aankeek met een blik van trots die ze niet mocht uitspreken.

Hij kocht een bos witte rozen.

Niet omdat hij wist waarom. Niet met een plan. Hij pakte ze aan, noemde een bedrag, betaalde met zijn portemonnee en droeg ze in zijn armen naar huis.

In de woonkamer zocht hij een vaas – ze hadden er twee, een hoge smalle en een lage brede, allebei gekregen van haar moeder voor haar verjaardag. Hij pakte de hoge smalle, vulde hem met water en schikte de rozen zoals hij haar dat had zien doen: niet te recht, een beetje schuin, alsof ze toevallig waren gevallen.

Hij zette de vaas op de vensterbank.

Ik heb een stap teruggedaan.

Ik heb ernaar gekeken.

De rozen waren wit, de vensterbank was van oud hout en buiten viel een zachtgrijs, bewolkt licht. Hij dacht: dit is een moment. Een gewoon moment. Een moment waarop niets bijzonders gebeurt, waarop niemand kijkt en waarop de wereld niet weet dat een man met een bos witte rozen probeert te begrijpen hoe hij zijn leven moet leiden nu de persoon die structuur aan zijn leven gaf er niet meer is.

Hij at zijn brood met kaas aan de keukentafel.

Hij dronk zijn koffie.

Hij waste de afwas.

Al die kleine handelingen die zoveel meer zijn dan handelingen — rituelen van een leven dat ondanks alles doorgaat, bewijs van een lichaam dat weigert op te geven, zelfs wanneer de geest twijfelt. Hij waste zich en keek naar zijn handen in het water en dacht aan niets en aan alles tegelijk, zoals gedachten opkomen wanneer je iets met je handen doet: fragmenten, beelden, haar stem die een woord uitsprak dat hij niet meer kon reconstrueren, maar waarvan hij de toon nog steeds voelde.

De middag kroop voorbij.

Hij las – of probeerde te lezen – een boek dat hij voor haar dood was begonnen en waarin hij niet verder was gekomen dan pagina twaalf, omdat hij de woorden niet kon vasthouden; ze gleden weg als water op een oppervlak dat niet absorbeert. Hij legde het neer. Hij keek naar de rozen op de vensterbank. Hij keek naar haar boek op de salontafel.

Om vier uur belde Sara's moeder.

Annelies belde soms even kort, en vroeg altijd hoe het ging, op een toon die niet om het echte antwoord vroeg, maar om een antwoord dat bevestigde dat het goed ging. Hij begreep dat. Hij deed het zelf ook.

"Het is oké," zei hij.

"Ben je buiten geweest?"

"Naar de markt."

"Goed." Een pauze. "Ik moest vandaag aan je denken. Je ging altijd op zaterdag naar de markt."

"Ja."

"Ik heb bloemen gekocht. Voor haar graf. Gele tulpen – dat vond ze mooi."

'Ja,' zei hij. 'Gele tulpen.'

"Ben je er al geweest? In het graf?"

Hij aarzelde. "Nog niet."

Een stilte aan de andere kant van de lijn. Geen oordeel – of misschien wel een oordeel, maar dan een oordeel dat zich uit liefde inhoudt. "Het maakt niet uit," zei Annelies. "Je gaat wanneer je er klaar voor bent."

"Ik weet niet of ik er ooit mee klaar zal zijn."

"Nee," zei ze zachtjes. "Dat weet ik ook niet."

Ze praatten ongeveer tien minuten over kleine dingen: haar tuin, het weer, een serie die ze op tv keek. Gewone dingen. Zo'n gesprek dat je voert tussen twee mensen die door een verlies met elkaar verbonden zijn, maar die ook gewoon naast dat verlies bestaan.

Na het gesprek bleef hij met zijn telefoon in zijn hand staan.

Het graf.

Hij had het graf gezien op de dag van de begrafenis, maar die dag zelf was als een waas. Een dag van zwarte kleren, mensen die hem omhelsden en een borstkas die te klein leek voor alles wat erin zat – niet het lichaam, maar het leven, de jaren, de plannen, de koffie met vijf theelepeltjes, de brieven in een schoenendoos, de roman die nooit was afgeschreven.

Hij was er niet meer.

Hij wist dat hij moest gaan. Niet omdat het moest – niets moest, de dood stelt geen eisen aan de levenden – maar omdat er iets in hem was dat de plek wilde zien, de steen, de letters van haar naam, bewijs van het bestaan van iets dat nu slechts bewijs was.

Maar niet vandaag.

Vandaag was genoeg om het zaterdag te noemen.

Hij stond op, liep naar de vensterbank, boog voor de rozen en rook eraan. Ze ruiken naar rozen – zoals rozen ruiken, naar bloemenwater, zacht en iets wat je niet kunt benoemen, maar wat je altijd herkent. Ze roken niet naar haar. Ze rookten naar niets wat van haar was.

Maar ze waren er wel.

En morgen waren ze er nog steeds.

En dat, besloot hij, was genoeg voor vandaag.

Hoofdstuk 7

Op een avond, zeven weken na haar dood, opende hij haar laptop.

Hij had het al die tijd niet gedaan. De laptop stond op haar bureau – een klein houten bureau in de slaapkamer dat ze op een rommelmarkt had gevonden en zelf had geschuurd en gelakt in een kleur die ze donkergroen noemde, maar die eigenlijk een soort blauwgroen was, net als haar jurk de avond dat ze elkaar ontmoetten. Het bureau paste precies in de hoek naast het raam en 's avonds zat ze daar met haar benen over elkaar op de stoel en haar haar in een nonchalante knot, typend, lezend of gewoon starend naar het scherm, zoals iemand die denkt en vergeet dat denken zichtbaar is.

Hij had de laptop aangezet. Hij kende het wachtwoord — haar geboortedatum, een getal dat hij nu nooit meer zou vergeten, zelfs als hij dat ooit zou willen — en het bureaublad verscheen met haar achtergrond: een foto van hen beiden op vakantie in Portugal, twee jaar geleden. Ze lachten allebei, hij om haar, zij om de camera, en hij keek naar zijn eigen gezicht op het scherm en herkende het nauwelijks — dat gezicht van twee jaar geleden dat niets wist van wat er zou komen, dat lachte zonder reden om te lachen.

Hij had al heel lang naar die foto gekeken.

Toen vond hij de map.

Ze had het een neutrale naam gegeven — gewoon 'tekst', geen titel, geen enkele aanwijzing — maar hij wist wat het was, omdat ze het hem een keer vluchtig had laten zien, met de laptop half weggedraaid alsof het iets was wat hij niet helemaal mocht zien. 'Ik ben iets aan het schrijven,' zei ze. 'Maar ik weet nog niet wat.'

"Een roman?"

"Misschien. Of een lang verhaal. Of niets. Ik weet het niet."

Hij had niet aangedrongen. Hij had gedacht: ze zal het wel vertellen wanneer ze er klaar voor is.

Nu opende hij de map.

Er was één document. Zonder naam — alleen "document1", de standaardnaam die een computer krijgt als je vergeet er een te kiezen. Hij opende het.

Tweënnegentig pagina's.

Dit had hij niet verwacht. Een begin, had hij gedacht — misschien tien, twintig pagina's, het eerste begin van iets dat nooit verder was gekomen. Maar tweënnegentig pagina's was geen begin. Tweënnegentig pagina's was een wereld.

Hij begon te lezen.

Het verhaal ging over een vrouw van eind twintig – geen naam, niet in dit document, de hoofdpersoon werd consequent met 'zij' aangeduid – die na een lange afwezigheid terugkeerde naar de stad waar ze was opgegroeid. Haar moeder was ziek. De vrouw had elders een leven opgebouwd, een leven dat ze zelf had gekozen, en de terugkeer confronteerde haar met alles wat ze had achtergelaten en met de vraag of weggaan altijd een vorm van verlies is.

Het was goed.

Niet "goed voor iemand die nog nooit gepubliceerd had" of "goed als eerste poging" — gewoon goed. De zinnen waren helder en precies, af en toe met een scherpe beeldspraak die hem deed stoppen en opnieuw lezen. Er waren passages die pijnlijk eerlijk waren over hoe mensen van elkaar houden en elkaar tegelijkertijd in de steek laten. Er was een scène, ergens op pagina veertig, waarin de hoofdpersoon haar moeder in de keuken aantrof en ze zwijgend naast elkaar stonden, en de stilte zo zwaar was dat het licht aanvoelde als een daad van geweld — en die scène had hem geraakt.

Dit had Sara geschreven.

Sara, die koffie roerde in een leeg kopje. Sara, die bloemen in een vaas schikte alsof ze er per toeval waren gevallen. Sara, die 's avonds in de stoel had gezeten met haar haar in een knot en haar benen gekruist en dit had geschreven — deze wereld, deze zinnen, deze naamloze vrouw die terugkeerde naar een plek waar ze niet wist of ze nog wel thuis was.

Hij las tot twee uur 's morgens.

Tweënnegentig pagina's in één sessie, zijn ogen droog, zijn hoofd vol en zijn borst een samengeperste pijn en nog iets anders, iets wat hij niet meteen kon benoemen, maar wat hij voelde als — trots. Trots op haar. Op wat ze 's avonds had gedaan, terwijl hij dacht dat ze gewoon achter haar laptop zat. Op het feit dat ze een wereld had gecreëerd die onafhankelijk van haar bestaan bestond, een wereld die er nog steeds was, ook al was zij er niet meer.

Maar ook woede.

Onredelijke, irrationele woede die hij probeerde te kanaliseren, maar niet kon uiten.

Ze had het nooit afgemaakt. Ze was op pagina tweeënnegentig gestopt, midden in een zin — een halve zin, drie woorden, en toen een wit vel papier. Drie woorden en toen niets meer. De roman was onvoltooid. De vrouw zonder naam zat vast op een plek in haar verhaal waar ze niet heen kon, wachtend op een auteur die niet terug zou komen.

Hij las de laatste volledige zin voor.

En dan de halve zin.

En dan de drie woorden.

En dan het wit.

Hij sloot de laptop.

Ze zat in de duisternis van haar slaapkamer aan haar bureau in haar stoel en keek naar het raam waar het nachtelijke blauw van de stad naar binnen scheen en dacht aan tweeënnegentig pagina's en de vrouw zonder naam en de halve zin en de drie woorden aan het einde van dat alles.

Hij dacht dat ze dit wel zou kunnen afmaken.

Ze had de tijd gehad. Ze had de vaardigheid. Ze had het gewild – dat was duidelijk te merken in elke zin, de aandacht die erin besloten lag, de precisie. Ze wilde het, maar iets had haar tegengehouden. Twijfel misschien. Of angst. Of gewoon het leven dat op andere momenten andere dingen van haar vroeg.

En nu was er een roman van tweeënnegentig pagina's die nooit een roman zou worden.

Hij opende de laptop opnieuw.

Lees de laatste zin nog eens.

Ze bleef in de deuropening staan en keek naar het licht dat door het raam op de vloer viel, die lange rechthoek van goud die—

Dat. Een voegwoord aan het einde. Een zin die haar adem had ingehouden en nooit meer had uitgeademd.

Hij sloot de laptop.

Hij legde zijn hand erop, op de koele metalen buitenkant, en hield die daar vast.

In de weken die volgden, opende hij de laptop niet meer. Niet uit onverschilligheid, maar juist uit het tegenovergestelde: de tweeënnegentig pagina's, de halve zin en de drie woorden waren iets wat hij moest laten bestaan zoals het was, onvolmaakt en echt, bewijs van een leven dat meer had willen zijn dan het, als het de tijd had gehad om dat te worden.

Hij zou er later over nadenken wat hij ermee moest doen — misschien Annelies het laten lezen, of Nora, of het bewaren, of het afdrukken, of niets. Later. Er was altijd een later.

Nee.

Hij schudde zijn hoofd in de duisternis van de slaapkamer.

Er was niet altijd een later moment.

Dat was precies wat hij had geleerd, en het was de duurste les waar hij ooit voor had betaald.

Hoofdstuk 8

Het heeft voor het eerst in weken geregend.

Hij hoorde het voordat hij wakker werd: het geluid van regen die zachtjes en gelijkmatig op een dakraam tikte, het soort regen dat geen haast heeft en de hele dag kan aanhouden. Hij lag in bed, luisterde en voelde iets wat hij al heel lang niet meer had gevoeld: geen pijn. Nog geen pijn. Die eerste seconde na het ontwaken, voordat de herinnering de realiteit terugbrengt.

Een seconde.

Toen: Sara.

Zoals elke ochtend. Elke ochtend dat ene moment van niets, en dan de terugkeer van alles, herinneren, weer verliezen, dat gebeurt terwijl het geheugen zijn werk doet.

Maar het bleef regenen.

Hij ging liggen en luisterde naar de regen.

Sara hield van regen. Niet van onweersbuien, niet van buien met strepen, maar van precies dit soort regen – de geduldige regen, het soort dat de stad grijzer maar ook schoner maakt, dat de lucht ruikt naar aarde, groen en natte stoep. Op regenachtige dagen werd ze een ander mens, een beetje naar binnen gekeerd, maar op een goede manier, zoals iemand die het zich kan veroorloven om even niets te doen.

Op regenachtige dagen las ze altijd boeken.

Op regenachtige dagen lazen ze samen, ieder in zijn eigen hoekje van de woonkamer – hij op de bank, zij in de stoel, de stilte gevuld met het gekletter van de bladzijden en het geluid van de regen op de ramen. Dat was een van de dingen waar hij aan dacht als hij "thuis was". Niet een plek, maar een gemoedstoestand. Die toestand van samen zijn zonder iets te hoeven doen.

De stoel was nu leeg.

Hij stond op en liep naar de woonkamer. De rozen op de vensterbank waren in bloei gekomen — hij had ze te lang laten staan, had er niet aan gedacht ze weg te gooien omdat weggooien voelde als een beslissing die hij niet wilde nemen. Nu waren de blaadjes droog en bruin geworden en de steel dun. Hij pakte de vaas, goot het water in de gootsteen en gooide de verwelkte rozen in de prullenbak.

Stond naast de lege vaas.

Zet het terug op de vensterbank.

Buiten regende het op de stoep, op de auto's, op de geraniums die hij steeds vergat water te geven maar die maar niet dood wilden gaan. Het water stroomde in een dun straaltje de goot in.

Hij zette koffie. Ging aan de keukentafel zitten. Keek naar buiten.

Op regenachtige dagen kookten ze soms ook. Niet zomaar koken, maar uitgebreid koken, met een recept dat ze had uitgeprint of op haar telefoon had staan, altijd iets nieuws, iets dat meer tijd kostte dan normaal, maar waarbij de tijd er niet toe deed omdat het toch regende. Ze hadden spaghetti all'amatriciana gemaakt, en ramen, en een Marokkaanse tajine die drie uur had gesudderd en waarbij de hele woonkamer naar kaneel en komijn rook.

Hij opende de kast.

Er was pasta. Er waren blikken tomaten. Er was ui, knoflook en gedroogde chilipeper. Ingrediënten voor een amatriciana — bijna, maar niet helemaal, hij had geen guanciale, maar wel spek.

Hij bekeek de ingrediënten.

Ik keek naar de regen.

Ik ben begonnen met koken.

Niet met een recept – hij kende het uit zijn hoofd, had zo vaak naast haar gestaan dat hij de handelingen zelf kon uitvoeren. Bak het spek krokant. Ui en knoflook. Tomatensaus. Pasta in gezouten water. Het geluid van de pan, de geur van knoflook in hete olie vulde zijn keuken op een manier die tegelijkertijd zijn borst vulde met iets wat hij niet meteen kon benoemen.

Aanwezigheid misschien. De aanwezigheid van een herinnering die zo sterk is dat ze bijna fysiek wordt.

Hij kookte voor één persoon.

Het was de eerste keer in negen weken dat hij echt kookte – niet alleen brood smeren, niet iets opwarmen. Hij deed het rustig aan, zonder haast, zoals zij hem had geleerd: geef dingen de tijd die ze nodig hebben. Niet alles hoeft snel te gaan. Niet alles hoeft klaar te zijn.

Hij at aan de keukentafel terwijl de regen viel.

Het was goed.

Niet geweldig, niet zoals het zou zijn geweest als ze ernaast had gezeten, er wijn was geweest en het gesprek over van alles en niets was gegaan. Hoe dan ook. Het smaakte naar knoflook en tomaat en iets dat gewoon niet genoeg tijd had gehad, maar het was goed genoeg. Eetbaar. Voedzaam.

Na het eten ging hij zitten.

De regen hield aan.

Hij had haar telefoon al die weken niet aangeraakt — hij wist niet eens waar hij was, had hem niet uit het ziekenhuis meegenomen of misschien lag hij wel in een plastic zak ergens. Hij wilde hem niet hebben. Maar nu, met de regen die viel, de lege borden op tafel en de knoflookgeur in de keuken, moest hij aan haar telefoon denken.

Hij zocht.

Ik vond de plastic tas in de kast bij de voordeur, achter een paar jassen, waar hij die blijkbaar had neergelegd op de dag dat hij uit het ziekenhuis thuiskwam, zonder te weten wat hij deed. Hij haalde de telefoon eruit.

De batterij was leeg.

Hij beschuldigde hem.

Wachtte.

Toen het scherm aanging, verscheen haar achtergrond: een foto van een strand in Zeeland, een dag waarop ze afgelopen zomer samen waren geweest, een grijze zee, witte golven, en zij op de voorgrond met haar ogen gesloten en haar gezicht naar de wind, haar haar warrig, een glimlach van het soort dat opkomt als je niet eens doorhebt dat je lacht.

Hij had die foto genomen.

Ze wist niet dat hij foto's maakte — ze had haar ogen dicht, haar gezicht naar de wind gekeerd, met haar gedachten ergens anders. Hij had zijn telefoon gepakt en een foto gemaakt voordat het moment voorbij was.

Ze had de foto pas een maand later gezien, toen hij hem had gestuurd, en ze had gezegd: dit is de mooiste foto die ooit van mij is gemaakt. En hij zei: dat weet ik. En

ze had gevraagd: hoe wist je wanneer je moest fotograferen? En hij zei: dat wist ik niet. Maar ik wist wel dat ik het niet mocht missen.

Nu keek hij naar de foto op haar scherm en begreep hij wat hij bedoelde.

Er stonden berichten op haar telefoon. Tientallen – van vrienden die niet wisten wat er gebeurd was en het toen pas wisten en het niet konden geloven, van collega's, van haar moeder. Hij las ze niet. Hij kon het nog niet. Maar hij hield de telefoon vast en voelde het gewicht, een klein zwart rechthoekig ding dat haar laatste maanden bevatte – haar laatste foto's, haar laatste berichten, haar laatste zoekopdrachten op internet.

Hij zou het één keer openen.

Nu even niet.

Hij legde de telefoon op tafel, naast zijn lege bord, en keek naar de regen die nog steeds viel.

Op regenachtige dagen las ze boeken.

Hij liep naar de woonkamer en pakte haar boek van de salontafel. Pagina 143. De pagina waarop ze was gestopt met lezen.

Hij las verder waar zij was gebleven.

Hij kende het verhaal niet – hij wist niet eens wat het verhaal was, welk boek het was, wie de personages waren. Maar hij las, terwijl hij haar woorden met zijn ogen volgde, het pad dat haar ogen voor hem hadden gevolgd, en buiten regende het en in de keuken rook het nog steeds naar knoflook en hij las tot het licht buiten veranderde van grijs naar donkergrijs en hij besepte dat de nacht was gevallen zonder dat hij het had gemerkt.

Hij legde het boek neer.

Honderdnegenenzestig nu.

Hij was verder weg dan zij.

Dat voelde verkeerd. Alsof hij haar had ingehaald op een weg die voor haar lag. Alsof hij iets deed waar hij geen recht op had.

Maar hij had het gedaan.

En morgen leest hij misschien weer een pagina.

Of niet.

Maar de regen had hem door deze dag heen geholpen, en dat was meer dan hij had verwacht.

Hoofdstuk 9

Ze kwamen op vrijdagavond onaangekondigd, maar niet onverwacht — drie vriendinnen van Sara die al weken vroegen of ze langs mochten komen en die hij steeds had uitgesteld met excuses die weliswaar oprecht waren, maar toch smoes. Vandaag hadden ze niet gevraagd. Ze hadden een bericht gestuurd: We zijn er om zeven uur. Je hoeft niets te doen. We nemen eten mee.

Hij had geen nee gezegd.

Ze kwamen aan met tassen vol — Thais afhaaleten, wijn die hij niet wilde maar dankbaar aannam, een taart die er te feestelijk uitzag voor de gelegenheid, maar die ze toch hadden meegenomen omdat Maud had gezegd dat taart nooit ongepast was en de anderen haar niet hadden tegengesproken.

Maud, Roos en Laila.

Drie vrouwen die Sara al kende van vóór Luca — van de universiteit, uit de jaren dat Sara haar eigen leven leidde, voordat ze samen waren. Hij kende ze goed, had Kerstmis met ze gevierd, was naar verjaardagen geweest, had aan tafel gezeten terwijl ze als vier vrouwen praatten zoals mensen praten wanneer ze elkaar echt kennen — heen en weer en om elkaar heen, zinnen die niet hoeven te beginnen omdat de ander al weet waar ze naartoe willen.

Ze zaten nu aan zijn keukentafel en het was te stil voor vier personen.

"We weten niet wat we moeten zeggen," zei Laila. Zij was echter altijd de meest directe van de drie geweest – een vrouw die eerlijkheid als een vorm van respect beschouwde, iets wat Luca altijd had gewaardeerd. "We weten niet of we over haar moeten praten of niet, of dat beter of moeilijker is."

"Vertel over haar," zei Luca.

Ze keken hem aan.

"Alsjeblieft," zei hij. "Iedereen loopt op eieren. Niemand noemt haar naam, tenzij ik dat doe. Ik word er gek van."

Rose knikte – een snelle knik, de knik van iemand die dit al had gedacht en blij was dat het gezegd was. "Oké," zei ze. "Dan zal ik je iets vertellen wat je waarschijnlijk nog niet weet."

"Zeg eens."

"Ze had ooit – dit was jaren geleden, voor jou – een date met een man die haar meenam naar de film en halverwege in slaap viel. Niet een beetje. Hij snurkte echt. En in plaats van hem wakker te maken of weg te gaan, fluisterde ze het einde van de film in zijn oor, zodat hij het niet zou missen."

Stilte.

Toen lachte Luca – een korte, oprechte lach die hem verraste.

"Dat klinkt precies als haar."

"Hij heeft haar daarna nooit meer gebeld," zei Roos. "En dat vond ze prima, want wie valt er nou in slaap tijdens een date?"

"Ze heeft het me nooit verteld."

"Ze was een beetje verlegen. Niet voor hemzelf, maar omdat ze nog steeds in zijn oor had gefluisterd wat zijn einde zou zijn."

Ze aten. De Thaise maaltijden waren lekker en warm, de tafel rook naar citroengras en kokos, en het was de eerste keer in negen weken dat hij met mensen aan tafel zat zonder erbij stil te staan hoe lang het zou duren.

Maud vertelde over een vakantie die ze drie jaar geleden samen hadden doorgebracht in Spanje, in een huis in de bergen dat niet helemaal aan de verwachtingen voldeed die de foto's hadden gewekt, maar dat het juist beter had gemaakt – te warm, geen airconditioning, en een eigenaar die elke ochtend langskwam met onnodig advies over de beste route. Sara had hem op de derde dag bij de deur opgewacht en hem, in haar beste mengeling van Nederlands en gebrekkig Spaans, verteld dat ze de route zelf al kenden en zijn bezoeken op prijs stelden, maar dat hij morgen wel iets minder vroeg kon komen. De man had haar even aangekeken, toen gelachen en gezegd: buena mujer, goede vrouw, en was daarna nooit meer zo vroeg gekomen.

"Ze was niet bang," zei Maud. "Niet voor ongemak. De meesten van ons vermijden ongemak. Zij liep er gewoon overheen."

"Ja," zei Luca. "Dat heeft ze gedaan."

Hij dacht terug aan de eerste keer dat ze ruzie hadden gehad — een échte ruzie, niet zo'n oppervlakkige irritatie die elk stel wel kent, maar iets groters, iets over een beslissing die hij had genomen zonder haar te raadplegen, iets over vertrouwen,

ruimte en de manier waarop twee levens samensmelten. Ze hadden allebei dingen gezegd die te hard waren. Hij was geneigd weg te gaan, de kamer uit te lopen, misschien wel het huis uit, te wachten tot het te laat was.

Ze was gestopt.

"We lossen dit nu op," zei ze. Niet boos, maar vastberaden. "Ik ga hier niet mee slapen."

Ze hadden het opgelost. Het had nog twee uur geduurd en ze waren allebei uitgeput, maar het was opgelost, echt opgelost, niet weggestopt.

Later vroeg hij haar hoe ze dat deed – door de ongemakkelijke gevoelens op te zoeken in plaats van ze te vermijden.

"Ik heb genoeg gezien van wat er gebeurt als je eromheen blijft draaien," had ze gezegd. "Problemen groeien als je ze niet aanpakt. Dan worden ze groter dan ze zijn."

Hij kon zich er niet altijd aan houden. Maar hij had het wel geprobeerd.

Rond tien uur vroeg Laila, na de tweede fles wijn die Luca nauwelijks had aangeraakt: "Hoe is het nou echt, Luca? Niet het antwoord dat je iedereen geeft. De ware aard ervan."

Hij keek haar aan.

Gedachte achteraf.

"Ik weet niet wie ik ben zonder haar," zei hij. Niet als een klacht, maar als een constatering. "Niet op een afhankelijke manier – ik was ook mezelf voor haar. Maar ik ben vier jaar lang iemand anders geweest, iemand die beter was geworden dankzij haar, en nu weet ik niet hoe ik die versie van mezelf kan vasthouden zonder dat zij er is om dat mogelijk te maken."

Stilte aan tafel.

"Ze hield ook van de versie die je was zonder haar," zei Maud.

"Ik weet het. Maar de versie die ik met haar had, was mooier."

Niemand sprak hem aan.

Ze vertrokken om half twaalf. Bij de deur omhelsden ze hem, een voor een, innig en lang, zoals vrouwen die niet bang zijn voor aanraking. Maud fluisterde iets – hij